

пеки України передала Національному музею історії України у Другій світовій війні 103 оригінали гравюр художника та дерев'яне кліше для їх виготовлення, котрі вдалося віднайти у сховищах КДБ. У 2010 р. до 105-річчя від дня народження митця директор приватного львівського музею "Галерея українського військового однострою" Б. Любів уклав альбом "Ніл Хасевич (1905—1952 рр.)", що містить 105 фоторепродукцій робіт, котрі експонувались у 2007 та 2010 рр.

Про славетного українського графіка створено чимало відеоматеріалів, зокрема документальний фільм "Здобути або не бути" українського режисера М. Ткачука. Іменем митця названо вулиці у Львові, Луцьку, Володимирі-Волинському, Рівному, Ковелі. Пам'ятник

Н. Хасевичу встановлено в Рівному, а 1952 р. патріота посмертно нагородили Золотим Хрестом Заслуги УПА.

У 2016 р. на Рівненщині засновано мистецьку премію в галузі образотворчого мистецтва імені Ніла Хасевича.

Ніл Хасевич символізує українську незламність й мистецький дух непокори. Його роботами проілюстровано сотні патріотичних видань. За рівнем художньої майстерності він стоїть в одному ряду з Ю. Нарбуттом, В. Кричевським, І. Трушем. Наполегливість, невтомність, прагнення досконалості у всьому й унікальний талант поєдналися в одній постаті, яка стала для українців символом неосяжної любові до Батьківщини й боротьби за її свободу та незалежність.

Список використаної літератури

1. *Графіка в бункрах УПА* : альбом дереворитів, виконаних в Україні в роках 1947—1950 митця укр. підпілля Ніла Хасевича — "Бей-Зота" та його учнів / [за ред. Дмитра Баглая, Петра Мегика і Льва Шанковського]. — Філадельфія : Пролог, 1952. — 69 с.
2. *Ніл Хасевич (1905—1952 рр.)* : [альбом] : 105-й річниця від дня народж. присвяч. / Галерея укр. військ. однострою ; [упоряд. та авт. тексту Б. Любів]. — Львів : Панорама, 2010. — 73 с.
3. *Хасевич Н.* Найживіша галузь мистецтва [Електронна копія] : твори / Ніл Хасевич ; упоряд. І. Нагорна. — Електрон. текст. дані. — Рівне : Азалия, 2009. — (Бібліотечка Літературного музею Уласа Самчука в Рівному; число 4). — Режим доступу: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8931>. — Назва з екрана.
4. *Вороний С.* Шлях на Голгофу / Євген Вороний // Образотвор. мистецтво. — 2019. — № 1. — С. 8—10.
5. *Ішук О.* Життя і творчість Ніла Хасевича / Олександр Ішук, Ігор Марчук ; вступ. ст. Д. Даревич. — Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. — 429 с.
6. *Крайлюк Л.* Ніл Хасевич в українському мистецтві / Любов Крайлюк. — Рівне : Лапсюк В. А., 2014. — 162 с.
7. *Ладижинський В.* Ніл Хасевич / В. Ладижинський // Нотатки з мистецтва. — Філадельфія, 1990. — Число 30. — С. 23—31.
8. *Лицар свободи* : нариси, спогади, ст. / авт.-упоряд. А. М. Карп'юк ; ред. І. Пашук. — Костопіль : ЗАТ "Костоп. друк.", 2004. — 63 с.
9. *Манзуренко В.* Ніл Хасевич — творець бойових нагород УПА / Віталій Манзуренко // Визвол. шлях. — 2005. — Кн. 11 (692). — С. 110—115.
10. *Мікула О.* Ніл Хасевич. Графіка перемоги духу / Олександр Мікула // Упаковка. — 2014. — № 1. — С. 68—71 ; № 2. — С. 66—71.
11. *Попович В.* Ніл Хасевич / Володимир Попович // Авангард. — Брюссель, 1973. — Число 2. — С. 126—132.

Надійшла до редакції 1 жовтня 2020 року

УДК 929(477(092)Кар(045)

Ірина Аврахова,
старший науковий співробітник
відділу наукового редагування бібліографічної інформації
Книжкової палати України,
e-mail: visnyk@ukrbook.net

"Кинути слово — моє ремесло!"
(до 100-річчя від дня народження С. Караванського)

**Українська мова сьогодні — це арена боротьби
між уявою і штампом, між пошуком
і зашореністю, між летом і повзанням.
С. Караванський**

Багато лихоліть випало на долю цієї непересічної людини. Війна, полон, арешт і довгі-довгі десятиліття в концтаборах СРСР, а потім — еміграція... Далеко від Батьківщини Святослав Йосипович Караванський — всевітньо відомий мовознавець-україніст, поет, перекладач, журналіст — продовжував боротися за її волю, за рідну українську мову. Адже Україна і рідна мова були сенсом усього його життя. Він був націоналістом, членом ОУН, правозахисником, дисидентом і до останніх днів уболівав за рідну країну. Колишній голова Світового конгресу українців А. Лозинський процитував на "Радіо Свобода" "Відкритого листа до президента України", написаного С. Караван-

ським 21 листопада 2016 р. і розісланого електронною поштою друзям: "Обставини критичні. Треба рятувати Україну! Силкові методи в державі можуть привести до громадянської війни. Треба заспокоїти Україну і вдарити по планах Москви. І це у Ваших руках! Це Ваш святий обов'язок!". Ці слова писав 95-річний, уже на той час хворий чоловік, який до останнього подиху переймався долею Батьківщини, цікавився й розумівся в політичних процесах, що в ній відбувалися.

Святослав Йосипович Караванський народився 24 грудня 1920 року в родині інженера в Одесі, де минули його дитинство та юність. Населення міста на той час за походженням було українським, але

переважна частина — зрусифікована. До Одеси сім'я переїхала з Києва, де в них уже народилося двоє дітей — Святославові брат Ігор та сестра Ірина. Про батьків С. Караванський розповідав в інтерв'ю поетесі та журналістці Л. Хворост: "Мати моя Пелагея Юхимівна була козацького роду, походила з Козельця Чернігівської губернії. Освіта — 4 класи церковнопарафіяльної школи. З батьком моїм Йосипом Григоровичем вона познайомилася в Києві. Батьків батько — мій дід — був до революції дяком, тож сина послав учитися до Київської семінарії. А Йосипа у Києві захопила техніка — паротяги; потай від родини він кинув семінарію і подався на Політехніку. Коли дід довідався про це — перестав батькові помагати. Тож цю повинність узяла на себе моя мати. Вона й допомогла батькові скінчити Політехніку 1914 року". Хоч і зростав малий Святослав у російськомовній Одесі, однак, слухаючи батьків, рано зрозумів, що їхньою рідною мовою була українська. В родині часто вживали українські вислови, за що сусіди по комунальній квартирі часом називали їх "петлюрівцями". "Очевидно, попервах батьки воліли спілкуватись українською, — розповідав С. Караванський у тому самому інтерв'ю. — І згодом, уже у 20-ті роки, батько не раз говорив до мами по-українськи, та й у розмовах з іншими закидав українські слова. І все ж моєю рідною мовою треба вважати російську — з поправкою на "гекання" та ряд українців. Змалку я чув українські приказки, пісні, жарти — переважно від матері. А ще — в таких "російських" родинях, як-от наша, були незмінно присутні українські книжки, зокрема "Кобзар" Шевченка".

"До школи я пішов за часів славно- і разом горезвісної "українізації", — згадував про шкільні роки С. Караванський у книзі "Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я", — але наша школа — школа дітей моряків — ще повністю не українізувалась і заняття в перших класах ведено російською мовою. Цією ж мовою ми — діти українських батьків — спілкувалися між собою. Але всі ми знали, чули й мали контакт з мовою батьків і старших родичів — з мовою українською. Досить згадати пісні, що лунали вечорами в міських парках чи на родинних святах, коли не своїх, то сусідських. Цей "співочий грім батьків" і досі лунає в моїх вухах...". Під час навчання в Одеській середній школі № 119 хлопець почав писати вірші та оповідання, деякі з них було опубліковано в піонерських виданнях.

Закінчивши школу, 1938 р. він вступив до Одеського індустріального інституту, а наступного року — ще й на заочне відділення інституту іноземних мов. Навчаючись у виші, пробував перекладати. У 1940 р., розчарувавшись у технічній освіті та остаточно зрозумівши, що хоче присвятити себе літературі, Караванський залишив індустріальний інститут. Проте для того, щоб вступити на філологічний факультет університету, потрібно було відслужити два роки в армії. Так, діставши повістку з військомату, юнак потрапив на службу до зенітного батальйону в Західній Білорусі. А 1941-го розпочалася війна...

Прямо зі студентської лави доля кинула Святослава в самісіньке пекло війни. У липні 1941 р.

частину, в якій він служив, оточили німці. "...Після ряду пригод, хвороби, полону, звільнення з полону для праці в селі Мосівці, короткочасного вчителювання у школі в селі Росоша під Проскурівим (у грудні німці закрили ту школу, лишивши хіба чотирикласну початкову), після праці в ролі перекладача з німецької та на німецьку для цензури Гебіцкомісара у проскурівській газеті "Український голос"... Словом, після цих усіх перипетій у березні 1942 року повертаюся до Одеси", — розповідав С. Караванський Л. Хворост. Того самого року юнак вступив на літературний факультет університету й зблизився з гуртком української молоді, пов'язаної з ОУН. Організував книгарню української літератури "Основа", а виторговані кошти передав на потреби гуртка й українського театру. За це зазнав переслідувань румунської сигуранці — спеціальної служби безпеки, основним завданням якої в роки війни стала боротьба з підпіллями та партизанами на окупованих територіях України й Молдови. За спогадами, сигуранца в 1941—1944 рр. діяла не менш жорстоко, ніж гестапо.

У 1944 р. С. Караванський виїхав до Румунії, звідки в липні того самого року нелегально повернувся в Одесу, але вже третього дня, під час спроби відновити зв'язок із колишніми гуртківцями, його заарештували, звинувативши в "буржуазному націоналізмі". Під час слідства в обмін на волю радянська влада запропонувала співпрацю — доносити про настрої студентської молоді. Святослав відмовився, і 7 лютого 1945 р. військовий трибунал Одеського військового округу засудив його до 25 років позбавлення волі. В ув'язненні Караванський, як і всі арештанти сталінських концтаборів, працював на лісоповалі біля Магадану, будував магістраль Тайшет — Лена та залізницю на річці Печорі, шив спецодяг у Мордовії, добував золото на Колімі.

Після смерті Сталіна в березні 1953 р. у таборах стало "легше дихати", й Святослав взявся за написання віршів, казок, п'єс, робив переклади. Деякі твори вдалося передати на волю та опублікувати в "Літературній газеті". А 1954 р. на засланні він розпочав масштабну роботу над "Словником українських рим".

Звільнили С. Караванського лише через 16 років і 5 місяців на підставі ст. 2 Указу про амністію 19 грудня 1960 р. Термін позбавлення волі було скорочено наполовину, і він повернувся в Одесу. Та знайти роботу за покликанням після таборів було неможливо. Святославу довелося закінчити курси механіків ремонту обчислювальних машин і працювати слюсарем. Згодом таки вдалося влаштуватися перекладачем, а також позаштатним кореспондентом журналу "Україна". Втім, це були короткочасні підробітки, оскільки роботу одразу ж втрачав, як тільки працедавці дізнавалися про його "минуле". Однак попри все, саме той період життя Святослава Караванського видався напрочуд плідним. "Подиву гідна інтенсивність літературної праці Караванського після звільнення", — зазначав про мовознавця В. Чорновіл. Він багато перекладав, підготував книгу "Біографії слів", часто виступав із дописами про мову в журналах "Україна", "Знання та праця", газетах "Сільські вісті", "Українське життя", підготував до видання збірку гуморесок і фейлетонів,

переклад для журналу "Дніпро" роман "Джейн Ейр" англійської письменниці Ш. Бронте. А головне, закінчив розпочатий у таборі "Словник українських рим" (майже 1000 друкованих сторінок). Ця праця високо оцінена фахівцями й має велике значення для розвитку літературної та мовної культури України. Досі у країні нічого схожого не створювали. Словник містить приблизно 60 000 римованих пар, складених самим автором, а не запозичених із творів інших поетів.

У 1961 р. сталися зміни і в особистому житті Святослава — він одружився з Ніною Строкатою. Ця розумна мужня жінка, українська патріотка згодом стала його найпалкішим захисником. Наступного року Святослав вступив на заочне відділення філологічного факультету Одеського університету й брав активну участь в громадському житті. У той час він займався організацією святкування ювілею М. Лисенка, збирав українські книги для того, щоб надіслати їх на Кубань, виступав за дублювання фільмів українською мовою.

У 1965 р., занепокоєний поширенням процесів русифікації шкіл і вишів, С. Караванський написав статтю "Про одну політичну помилку", а також листа Прокуророві України з проханням притягнути до кримінальної відповідальності міністра освіти України Ю. Даденкова за помилки, що призвели до порушення прав української нації. Став постійним автором самвидаву — розповсюджував відкинуті владою листи та праці. 4 вересня 1965 р. у Караванських було проведено обшук, та нічого недозволеного не виявлено. Наступного дня Святослав Йосипович розіслав в офіційні інстанції протест, а невдовзі вручив у Києві консулам Польщі та Чехословаччини листи, в яких йшлося про порушення ленінських норм національної політики в Україні та арешти серед інтелігенції. І знову арешт. "Поринувши з головою в громадсько-культурне життя, Караванський забув про своє минуле, — зауважував В. Чорновіл, — але не забули про нього ті, кому стали поперек горла його статті про русифікацію вузів і шкіл України". Оскільки формального приводу для суду не було, то на подання КДБ Генеральний прокурор СРСР Р. Руденко опротестував звільнення його за амністією. Так без суду й розслідування наприкінці листопада 1965 р. невтомного борця відправили добувати 25-річний термін (8 р. і 7 міс.) у таборах суворого режиму.

Перебуваючи в ув'язненні, С. Караванський написав низку звернень до офіційних інстанцій і громадськості, за що двічі сидів у ШЗО (штрафному ізоляторі), а в жовтні 1966 р. — пів року в БУР (табірній в'язниці). На знак протесту п'ять разів оголошував голодування, але на 9—10 добу тюремники годували його примусово. Під час другого ув'язнення у Святослава Йосиповича помер батько, однак адміністрація тюрми, попри голодування в'язня, не відпустила його на похорон. Єдина розрада — побачення з дружиною, але тюремники всіляко перешкоджали й без того нечастим зустрічам подружжя. У грудні 1966-го після відмови в побаченні з чоловіком Ніна написала заяву начальникові табору, копію — Генсекретарю ЦК КПРС Л. Брежнєву, а ще одну копію — редакції газети "Юманіте". Ця заява облетіла весь світ: "За 18 років адміністрація таборів не була

в стані вплинути на ув'язненого Караванського С. Й., а родині Караванського не дають змоги утримувати дозволених законом зв'язків. Тому я, дружина С. Й. Караванського, прошу його розстріляти, щоб припинити довголітні муки мого чоловіка та безупинні конфлікти між Караванським і адміністрацією...". У січні 1967 р. у Н. Строкатої-Караванської було проведено обшук, під час якого вилучено її заяви щодо незаконного арешту чоловіка й вірша Караванського "Спадкоємцям Берії". Табірна адміністрація знову позбавила поета на 1967 р. передбаченого законом побачення з дружиною...

У Володимирській тюрмі С. Караванський зібрав свідчення в'язнів, учасників і свідків розстрілу польських офіцерів у Катині й, підготувавши про це статтю, намагався через дружину передати її на волю. Згадуючи "тюремний період" і можливі зустрічі з представниками репресованої української інтелігенції, в інтерв'ю Л. Хворост Святослав Йосипович зазначав: "Людей там я зустрічав різних, в тому числі й інтелігентів. Серед цих людей лише з одиницями мав близькі контакти. Советський табір — це твердий горішок. Те, що написав Солженіцин, ніби й може бути табірною енциклопедією. Але знову-таки — про табірне життя цей північний правдолюб написав, а про свою співпрацю з табірним КГБ та видачу на розстріл українців — анітень...". Розуміючи "небезпечність" Караванського, влітку 1969 р. його заарештовано в тюрмі, а 23 квітня 1970 р. там же засуджено закритим судом додатково ще на п'ять років тюремного ув'язнення і три роки таборів особливого режиму. Однак попри суворий контроль, у проміжках між покараннями він закінчив переклад "Джейн Ейр" Ш. Бронте й написав ще кілька зошитів до "Біографії слів".

КДБ неодноразово марно намагалося переконати Н. Строкату-Караванську покинути ув'язненого чоловіка. А 6 грудня 1971 р. її саму заарештували й 19 травня 1972 р. засудили на чотири роки ув'язнення в таборі суворого режиму за звинуваченням у "проведенні антирадянської агітації та пропаганди". Наприкінці 1975 р. Ніну випустили із заборобою повертатися в Україну. За 10 років після арешту Святослава Караванського їй нарешті дозволили однодобове побачення з чоловіком. У відповідь на це блюзнірство Строката відмовилася від радянського громадянства. У 1976 р. Н. Караванська стала однією із засновниць Української Гельсінської групи, утвореної радянськими дисидентами задля сприяння Гельсінським угодам.

Святослав Караванський провів у неволі 31 рік. Ще в ув'язненні — у лютому 1979 р. — був оголошений членом Української Гельсінської групи. Восени того самого року Святослава Йосиповича звільнили. Певний час він жив у м. Таруса Калузької області, намагаючись отримати дозвіл на повернення в Україну. Утім, влада дозволила подружжю Караванських скористатися лише одним із викликів до США. Остерігаючись чергового ув'язнення Святослава, Караванські 30 листопада відбули до Відня, а 11 грудня потрапили до Сполучених Штатів, де оселилися в місті Дентон штату Техас. На чужині Святослав Караванський продовжував боротьбу, розгорнув широку громадську діяльність, опубліку-

вав низку праць із мовознавства. Разом із дружиною вони працювали на Українському радіо та в газеті "Шлях перемоги".

Святослав Йосипович зробив величезний внесок у розвиток української мови, а його працями сьогодні користуються не лише філологи. Він першим видав "Практичний словник синонімів української мови", на який тривалий час чекали й фахівці, й моволуби. У Києві вийшло два його видання (1993, 2000), а також три видання у Львові (2008, 2012, 2014). Три видання витримав і "Російсько-український словник складної лексики" (1998, 2006, 2008) укладений С. Караванським. Вийшли у світ книжки "Пошук українського слова, або боротьба за національне "Я" (2001), "Словник рим української мови" (2004), "До зір кризь терня, або Хочу бути редактором" (2008), "Секрети української мови" (2009), "Звідки пішла єсть московська мова або шила в мішку не сховаєш" (2012), "Книга-журнал одного автора" (2010), "Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України" (2016) та інші.

8 листопада 2006 р. С. Караванського за громадянську мужність, самовідданість у боротьбі за утвердження ідеалів свободи й демократії та з

нагоди 30-ї річниці створення Української Гельсінської групи нагороджено орденом "За мужність" I ступеня.

Святослав Караванський відійшов у вічність 17 грудня 2016 р., проживши майже 96 років. Похований на цвинтарі Святого Андрія у Саут-Баунд-Брук (Нью-Джерсі) біля дружини Ніни Строкатої-Караванської.

Вірш "Моє ремесло", написаний 1956 р. на засланні, можна вважати життєвим кредо дослідника:

Кинути слово, щоб бомбою стало!

Кинути слово, щоб душі трясло!

Кинути слово, щоб всіх хвилювало!

Кинути слово — моє ремесло!

Думку подати, щоб совість будила!

Троїла мужність, скородила зло!

Щоб маяком невгасуцим світила!

Думку подати — моє ремесло!

Кинути слово і думку подати!

Гостру, як бритва, прозору, як скло!

Муку страшну і жорстоку зазнати!

Світ оновити — моє ремесло!

Список використаної літератури

1. Біляїв В. Палка й правдива мова (Святослав Караванський) / В. Біляїв // "На неокраїні крилі...". — Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. — С. 100—111.
2. Василюк Я. Міцне чималеньке слово / Я. Василюк // Визвольний шлях. — 1980. — № 10. — С. 1277—1279.
3. Зінкевич О. Караванський Святослав / О. Зінкевич // Енциклопедія української діаспори / Гол. ред. В. Маркусь, спів-ред. Д. Маркусь. — Нью-Йорк—Чикаго, 2009. — Кн. 1. — С. 359.
4. Лихо з розуму (Портрети двадцяти "злочинців"): Збірник матеріалів / Укл. В. Чорновіл. — Париж, 1967. — С. 83—170.
5. Літературні вечори в Українському Інституті Модерного Мистецтва Чикаго, 1973—2006 // Укладачі: Віра Боднарчук, Володимир Білецький. — Донецьк : Український культурологічний центр, 2006. — 140 с.
6. Пелех У. Святослав Караванський — його життя і творчість — відлуння жорстокої доби / У. Пелех // Від розстріляного до замученого відродження. 1960—1980 роки в українській літературі. — Торонто—Вінніпег : Видавнича фундація Гуменюків. — С. 125—133.
7. Славутич Яр. Совість віку (Поезія Святослава Караванського) / Яр Славутич // Слово. Збірник 11. — Б. м. : ОУП "Слово", 1987. — С. 290—297.
8. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. — Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. — 516 с.

Надійшла до редакції 17 листопада 2020 року

3 АРХІВУ КНИЖКОВОЇ ПАЛАТИ УКРАЇНИ

УДК 07-053.2-047.44"1962"(477-89)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.11(292). 47-52

Лариса Дояр,

кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник

Державного архіву друку Книжкової палати України,

e-mail: arkhiv@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0789-2462>

Педагогічні знахідки дитячої періодики УРСР (за матеріалами видань 1962 року)

Дослідження проведено в контексті загального плану науково-дослідних робіт Книжкової палати України на 2020 р. і присвячено українським радянським періодичним виданням 1962 р., електронна база яких формується на нинішньому етапі. У статті порушено проблему дитячої періодики Української Радянської Соціалістичної Республіки, що сьогодні залишається недостатньо опрацьованою науковцями. З урахуванням особливої актуальності порушеної тематики, дослідниця провела контент-аналіз дитячих журналів, що видавалися в УРСР упродовж 1962 р. під кураторством Центрального комітету Ленінської комуністичної спілки молоді України та Республіканської ради Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна. Йдеться про журнал "Малютко", розрахований на дітей дошкільного віку; журнал "Барвінок", що видавався для дітей